

Zdzisław Kroplewski

Przekonania religijne jako źródło antysemityzmu

Collectanea Theologica 61/3, 127-129

1991

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ks. ZDZISŁAW KROPLEWSKI, KOSZALIN

PRZEKONANIA RELIGIJNE JAKO ŹRÓDŁO ANTYSEMITYZMU

Gdy szuka się przyczyn antysemityzmu, zwraca się uwagę wśród grup różnych czynników na religię czy religijność. Ten krótki szkic ma za zadanie przedstawić możliwości rozwiązania problemu, czy religia jest rzeczywiście źródłem antysemityzmu. Nie jest to wyczerpujące opracowanie zagadnienia, a jedynie jego zasygnalizowanie. Poza tym nie będzie tu chodziło o religię w jej aspekcie teoretycznym, doktrynalnym, ani także społecznym, instytucjonalnym, lecz o subiektywne zjawisko, jakim jest przeżywanie faktu religijności przez człowieka. Dlatego też w tytule znalazło się określenie przekonania religijne, a nie religia, gdyż przekonania są zawsze kogoś, mają naturę subiektywną.

Wśród badań nad rolą religijności w tworzeniu się antysemityzmu spotyka się różne podejścia. Jedne z nich można nazwać próbami znalezienia źródła antysemityzmu w doktrynach religijnych, stawia się wtedy np. pytanie, czy chrześcijaństwo w swej nauce jest antysemickie. Inną możliwością jest podejście od strony społecznej do tego zagadnienia, szuka się wtedy odpowiedzi na pytanie, jaka jest rola społeczna religii czy też różnych instytucji kościelnych w tworzeniu się antysemityzmu. Innego jeszcze rodzaju podejście prezentują psychologowie, którzy patrzą na religię nie jako na system prawd podawanych do wierzenia, ale na sposób, w jaki człowiek te prawdy przeżywa, akceptuje. Rodzi się więc tu pytanie o to, w jaki sposób przekonania religijne uznawane przez ludzi mogą być powodem powstawania osobowości antysemickiej.

Jedną z najbardziej znanych teorii psychologicznych próbujących rozwiązać zagadkę człowieka o silnych przesądach i uprzedzeniach, także antysemickich, jest teoria M. Rokeacha (1960) otwartego i zamkniętego umysłu oraz teoria osobowości autorytarnej stworzona przez T. W. Adorno i współpracowników (1950). W ramach swej teorii Rokeach wypowiada jedną z najbardziej charakterystycznych tez dotyczących osobowości otwartej i zamkniętej odnoszącą się także do interesującego autora zagadnienia. Otóż o zamkniętym lub otwartym umyśle nie decyduje fakt, jakie przekonania człowiek posiada, ale sposób, w jaki je uznaje. Stąd też struktura systemu przekonań, a nie ich treść świadczą o osobowości otwartej lub zamkniętej (por. Rokeach 1960, s. 54—70). O powstaniu osobowości z antysemickimi przekonaniami decyduje więc nie tyle fakt przynależności do jakiejś grupy religijnej, a raczej to, jak ludzie przeży-

wają swoją wiarę od strony subiektywnej, co łączy się także z tym, jakiego sposobu wyznawania wiary dana religia żąda od swoich wyznawców.

Za tak sformułowaną ogólną tezę przemawiają też wyniki badań psychologicznych nad tym zagadnieniem. Gdy niektóre z nich bowiem mówią o pozytywnej korelacji religijności i antysemityzmu (por. Allport, Kramer 1946; Glock, Stark 1966), inne wprost przeciwnie — zwracają uwagę na to, iż religijność zmniejsza antysemityzm (por. Bettelheim, Janowitz 1950), a jeszcze inne rezultaty badań psychologicznych mówią, że nie ma żadnych powiązań między obu interesującymi nas zjawiskami (por. Campbell 1947). Gordon Allport jeden z największych psychologów współczesnych pisze na temat omawianego zagadnienia następująco: „Rola religii jest paradoksalna, zarówno tworzy jak i nie tworzy uprzedzeń. Gdy wyznania wiary wielkich religii są uniwersalistyczne, uwypuklają idee braterstwa, to praktykowane wyglądają często inaczej. Wysublimowane wielkie idee są często tłem dla horrorów prześladowań wzbudzanych w imię tych samych idei. Niektórzy więc mówią, że jedynym rozwiązaniem dla wyleczenia ludzi z uprzedzeń jest więcej religii, inni natomiast, że aby to osiągnąć trzeba wyeliminować religie całkowicie” (Allport 1954, s. 444).

Według Allporta religia może odgrywać dwojaką rolę w tworzeniu się przekonań antysemitycznych: z jednej strony może współtworzyć antysemityzm, z drugiej zaś go niwelować. Religia może być źródłem antysemityzmu ze względu na subiektywne, nie zawsze dojrzałe motywy przynależności do Kościoła. Być człowiekiem wierzącym bowiem z jednej strony może znaczyć poczucie bezpieczeństwa, siły wobec innych czy wyższości własnej grupy nad innymi grupami, czyli to, co m. in. może się łączyć z osobowością autorytarną, w której główną rolę grają lęki wobec siebie i innych oraz różnego rodzaju uprzedzenia, które z natury swej są nieracjonalne. Z drugiej strony przynależność do Kościoła oznacza m. in. ideę braterstwa i poszanowania godności wszystkich ludzi. To zaś połączone jest z tolerancją i niskim stopniem uprzedzeń. Tak więc nikt nie może powiedzieć czegoś sensownego na temat roli religii w tworzeniu się osobowości antysemitycznej bez zaznaczenia, o jakiego typu religię chodzi i roli jaką ona pełni w życiu indywidualnym jednostki (por. Allport 1954, s. 444—457). Często bowiem wtedy gdy mówi się o dużej roli, jaką odgrywają przekonania religijne w tworzeniu się antysemityzmu ma się na myśli religijność niedojrzała.

Podobne wnioski do wyżej przedstawionych wynikają z badań Adorno i współpracowników, gdzie w grupie osób deklarujących się jako wierzące znalazły się zarówno jednostki o wysokim stopniu etnocentryzmu (także w wydaniu antysemitycznym), jak i o niskim. Sytuację zupełnie podobną zaobserwowano także wśród osób deklarujących się jako niewierzące. Z tym, że zauważono nieznacznie

mniejszy etnocentryzm wśród niewierzących niż wierzących. Jednakże wydaje się, że jest to dowód na to, że do religijności przyznaje się wiele osób niedojrzałych osobowościowo szukając jakby podświadomie rozwiązania swoich problemów w religii. Warto tu zaznaczyć, że bardzo znaczącym czynnikiem w religijności sprzyjającym lub nie antysemityzmowi okazała się subiektywna ważność religii. U tych, dla których religia była sprawą tylko konwencji, znaleziono znacząco wyższy stopień antysemityzmu. Natomiast ci, u których religia była sprawą ważną od strony wewnętrznego przeżycia, nie przejawiali wysokiego stopnia etnocentryzmu. Tak więc według tych badań nie fakt akceptacji lub odrzucenia religii jest przyczyną antysemityzmu, lecz sposób, w jaki się religię przyjmuje lub odrzuca (por. Adorno i in. 1950, s. 208—221).

Jeżeli mówimy więc o religijności jako o źródle antysemityzmu należy brać pod uwagę sposób, w jaki religia jest przeżywana przez ludzi oraz inne osobowościowe uwarunkowania. Wydaje się bowiem, że antysemityzm wyrasta z innych niż tylko czysto religijne przyczyn. Natomiast często jeżeli powstaje osobowość antysemiticka to włączają się także w jej strukturę aspekty religijne. Tak więc antysemitą jest raczej człowiek niedojrzały osobowościowo, a tacy są także wśród ludzi o przekonaniach religijnych. Tak więc sposób traktowania religii, a nie ona sama świadczy o antysemityzmie.

Przy czym, tak jak zaznaczono na początku, nie należy stwierdzeń zawartych w tym opracowaniu traktować jako ostatecznych, jedynych rozwiązań, lecz przyjąć je jako pewien szkic mogący być przyczynkiem do dalszych badań. Wydaje się, że zwłaszcza w Polsce tego typu badania byłyby bardzo interesujące. Poza tym dałyby możliwość do wypowiedzania bardziej rzetelnych wniosków, a nie tylko niesprawdzonych ogólnych opinii na ten temat.

- Adorno T. W. i in., *The Authoritarian Personality*, New York 1950;
Allport G. W., *The Nature of Prejudice*, Cambridge 1954;
Allport G. W. — Kramer B. M., *Some Roots of Prejudice*, „Journal of Psychology”, 1946, 22, s. 9—39
Bettelheim B. — Janowitz M., *Dynamics of Prejudice*, New York 1950;
Campbell A. A., *Factors associated with Attitudes towards Jews*, w: Newcomb T. M. — Hartley E. L., *Readings in Social Psychology*, New York 1947;
Glock C. Y. — Stark R., *Christians Beliefs and Anti-Semitism*, New York 1966;
Rokeach M., *The open and closed Mind*, New York 1960.